

Lélekváltság helyett

Illés Sándor: Akikért nem szólt a harang című regényének angol kiadása elé

A magyarság helyzete a délszláv államban megoldatlan volt mind az első világháborút, mind pedig a másodikat követően. A Délvidék jelentős része az első világháborút követő trianoni békeszerződéssel került az akkor létrehozott Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, amit a szerbség a saját diadalaként élt át. Ennek a diadalnak volt látható jele, hogy az SHS államban minden különösebb politikai egyeztetés nélkül a korábbi szerb király lett az új ország királya. Berzenkedtek is ellene elsősorban a horvátok, de a szlovének és a montenegróiak is. Amíg a horvátok arra vártak, hogy majd az államforma és az államfő kérdését tisztázni fogják, addigra a szerb király már az új ország trónján ült. Szlovénia azt sérelmezte, hogy az országnak ebben az akkor is európai szintű fejlettséget és rendet mutató részében is a balkáni rendetlenség és a szerb hegemónisztikus törekvések jutnak kifejezésre. Az európai szintű közigazgatást is a szerb, balkáni mentalitású katonatisztek által irányított hadsereg védelmét élvező szerb hivatalnokok irányítják. Montenegrónak a világháború idején még volt saját uralkodója, akinek azonban el kellett tűnnie a szinterről a szerb hegemonia kiterjesztése érdekében. Ennek az erőszakkal kimanipulált uralkodócsinálásnak később súlyos ára lett. Elmérgesítette ugyanis elsősorban a szerbek és a horvátok, illetve a szerbek és a montenegróiak közötti viszonyt, de a szlovének sem felejtették sérelmeiket. A magyarok a Délvidék teljes – elsősorban tehát a szerb, a német és a horvát – lakossága is érezte a Belgrádból irányított kiszákmányolást. A helyzet addig romlott, hogy 1941-ben megszűnt létezni a királyi Jugoszlávia.

A trianoni békeszerződéssel Magyarország területéből összesen 20 913 négyzetkilométernyi terület került az SHS állam keretébe 1 510 000 lakossal, 30%-uk magyar nemzetiségű volt. Az új államban a magyarság állandó elnyomás alatt élt. Korlátozva volt az iskoláztatása, anyanyelhasználata, a politikai szervezkedése. A magyar nemzetiségű lakosságnak éveken át nem volt állampolgársága, ennek következtében nem rendelkezett szavazati joggal sem. Az országban nem volt jogi intézmény, hogy az állandó sérelmekre jogorvoslatot lehessen szerezni. Magyar képviselő nem volt a parlamentben. Hosszú évekig elhúzódott a Magyar Párt alapításának a kísérlete, amit nagy nehezen végre sikerült ugyan létrehozni, de nem sokkal utána már be is tiltották. A jogok védelméért folyó küzdelem élére képzett jogászok, elsősorban ügyvédek álltak: elsősorban a szabadkai Strelitzky Dénes, a zombori Deák Leó, a nagybecskereki Várady Imre. A Magyar Pártot is jórészt az ő buzgalomuknak köszönhetően lehetett megalakítani. A párt gyorsan bekövetkezett betiltása után a vezetőséget rövid időre letartóztatták. Ők voltak ugyanis azok, akik meg tudták fogalmazni a magyarok panaszait, s beadványok sokaságával bombázták a Népszövetség genfi irodáját. Minden eredmény nélkül: a címzett soha, egyetlen egyet sem tűzött napirendre.

A magyar tömegek az egyházak és intézményeik körül kialakult vallási és művelődési tevékenységben élték ki nemzetiségi igényeiket, aminek élén természetesen a képzett és tudós papok álltak. Ennek lett azután az a következménye, hogy a politikusok és a papok ismerték legjobban a magyar panaszokat, majd az is ebből a körülményből adódott,

hogy a negyvenegyes magyar bevonuláskor a politikusok és a papok szerepet vállaltak a felszabadítóként várt jövevények, a magyar honvédek köszöntésében. Az örömmáorban úszó magyar lakosság hatalmas tömegei előtt a politikusok fennkölt üdvözlő beszédekkel mondtak a felszabadító honvédeknek, a papok pedig hálaadó istentiszteleteket és szentmiséket tartottak.

Az országhatárok második világháborút követő újbóli visszaállításakor véresen meg lett rajtuk torolva ez, a magyarságuk melletti nyílt színvallás. A magyar lakosságon általában, de külön kegyetlenséggel és alapossággal a politikusokon és a papokon. Az elérhető politikusok közül csak kevesen nem lettek „háborús bűnösök” elkövetése miatt kivégezve, köztük első helyen kell megnevezni a már említett Deák Leót, akit Újvidéken több más társával együtt végeztek ki egy koncepció per eredményeként 1945. november 26-án. A papok pedig úgy lakoltak, hogy – nem teljes adataink szerint – mintegy harmincat közülük egyszerűen likvidáltak minden formai eljárást mellőzve. Bizonyított, hogy közülük a horgosi Virág Mihály, a péterrévei Takács Ferenc és az óbecsei Petrányi Ferenc plébánosok likvidálása összefüggésben áll a honvédek érkezéskor általuk mondott hálaadó szentmisével. A bánági Torontálvásárhely nagytekintélyű református püspökét, Gachal Jánost pedig azért kellett eltenni láb alól, mert szindarabot írt arról, hogy a honvédek a bánági részeket is visszacsatolták Magyarországhoz.

A tömegmészárlásokról készültek dokumentumok. Többek között – többé-kevésbé megbízható – névsorok az áldozatokról. Ezek azonban nem kerültek nyilvánosságra, ma sem kutathatóak. A tömeges kivégzésekre azt mondták, hogy az 1942 januárjában, a Sajakás-vidéken és Újvidéken lezajlott zsidó- és szerbirtás vétkeseit vonták felelősségre. Számtalan bizonyítékkal alátámasztható, hogy ez nem így történt. A Bánágban is irtották Titóék a magyarokat, holott az a terület német megszállás alatt állt, ami ott történt, azért sem

a magyar vezetők, sem a magyar tömegek, sem a magyar állam nem tehető felelőssé. A Szerémségben is kivégeztek tömegesen magyarokat, amely pedig a Független Horvát Államhoz tartozott. De negyvenkettőben nem volt razzia Szabadkán, Zentán, Magyarkanizsán, Verbászon, Zomborban, Bajmokon, Topolyán, Bezdánban, stb., negyvennégy végén, negyvenöt elején mégis tömegesen mészároltak le magyarokat. A hivatalos állítással szemben fordítva játszódtak le az események: kivégeztek egy hatalmas tömeget, s utólag azt hirdették róluk, hogy ezek háborús bűnösök, a negyvenkettes vérengzés felelősei. Három helység: Csurog, Zsablya és Mozsor teljes magyar lakosságát háborús bűnössé nyilvánították.

A bosszú nyomban a partizánok megérkezésekor csapott véres tömegmészárlásba. Valójában a hivatalos hatalomátvétel még meg sem történt, amikor egyes helységeken – Óbecsén, a Muravidéken – a rejtőzködő partizánok leszámoltak néhány haragosukkal. Az év októberétől pedig, mintegy fél éven át tartó akcióban Josip Broz Tito, a délszláv népek fegyveres ellenállását irányító kommunista hadvezér parancsára következett be a több tízezer ártatlan magyar polgár likvidálása a Bánág, a Bácska, a Szerémség, a Drávaszög és a Muravidék területén.

A délvidéket sújtó véres tragédia híre már annak kezdetétől, bizonyíthatóan 1945. február elsején tudomására jutott a Magyar Minisztertanács tagjainak. A vérengzés zöme az 1944. október 17-én, a Tito parancsára, Versec városában, 1944. október 17-én keltezett rendelettel bevezetett, és 1945. február elsejéig tartó katonai közigazgatás tartama alatt folyt le. Tito az említett rendeletében ezt is írja: „... hogy minél hamarabb és minél teljesebben megszüntessük a megszállók és az **ide települt idegen elemek** részéről **népünknek** (Kiemelések: M.M.) okozott bajokat (...) mind megköveteli, hogy kezdetben minden hatalom a hadsereg kezében összpontosuljon.”

Mi célja volt Titónak, a győztes had- és pártvezérnek a szigorú, a közvetlenül a saját irányítása alá vont katonai közigazgatással, az még világosabbá válik az általa kinevezett, és felelősséggel csakis neki tartozó Ivan Rukavina tábornok egyik dokumentumából. A tábornok ugyanis az egyik rendeletében már azt is megfogalmazza, hogy a katonai közigazgatásra amiatt van szükség, hogy általa biztosítsák „a nemzeti jövőt és e területek délszláv jellegét.”

A magyarság itteni szellemi vezetőinek, a papoknak, valamint a több tízezer magyar átlagpolgárnak a kivégzése egyike volt csupán az alkalmazott eszközöknek a kitűzött cél eléréséhez. Egy másik volt a magyarok tömeges elűldözése. Tito és követői igen gyakran hivatkoztak a királyi Jugoszlávia kisebbségtelenes politikájának embertelen következményeire, sok-sok bizonyítékot fel is soroltak állításuk igazolására – amelyek közül többet Csuka János is emleget a könyvében – , ám sosem esett szó a második Jugoszláviában alkalmazott vérengzésekről, de arról sem, hogy a háború végétől a Délvidékről mintegy 84 000 magyar polgárt üldöztek el. Mintegy kétszeresét annak, amennyit, az első világháborút követően az első Jugoszláviából. E tömegben mintegy 16 000 őslakos magyar volt.

A magyartalanítással a titói országban legfelsőbb politikai és tudományos szinten is foglalkoztak, bevonva az első világháború kirobbantásában közvetlenül részt vevő trónörökös-gyilkos Gavrilo Princip egyik merénylőtársát, Vasa Čubrilovićot, a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia későbbi tagját, aki komoly tanulmányt készített a Délvidék magyarságának felszámolásáról. Ugyanezt a célt szolgálta az a lakosság-csere egyezmény, amely az 1946-os párizsi béketárgyalások közben született Jugoszlávia és Magyarország között. A végrehajtás azonban elmaradt.

A katonai közigazgatás tartama alatt lezajlott vérengzésekkel, a magyarok ellen elkövetett atrocitásokkal foglalkozik Illés Sándor temerini születésű újságíró az *Akikért nem szólt a harang* című regényében. A regény-

beli magyarirtás eseményei jórészt Temerinben és Bezdánban játszódnak, de több részletből megérti az olvasó, hogy mássutt is. Az egyik részben arról is tudomást szerezhethet, hogy a tettesek – valójában a felszabadítóként érkező partizán fegyveresek és a bosszúszomjas helybeli szláv lakosok – irányítói milyen körmönfont módon hajtották végre az előre kitervelt cselekményt. Ennek lényege, hogy a tettekész helybeli lakosokat és a jövevény fegyvereseket mindenütt más helységről odavezényelt parancsnok irányítsa. Regénye egyik helyén a szerző leírja a temerini ideiglenes helyőrség parancsnoknak a motorkerékpáros küldöncével folytatott beszélgetését. Ez utóbbinak az volt a feladata, hogy egy Temerintől Bezdánig és vissza megtett körút során néhány helységbe eljuttassa a vérengzés teljhatalmú bizalmasát. A küldönc, a körút végén, Temerinbe visszatérve jelentést tesz:

„- Tréder doktort Óbecsére szállítottam, Óbecséről Klein doktort Bezdánba vittem és Zomborból idehoztam Róth Dezsőt.

- Hol van most?

- Tanácskozik Ribarićtyal, meg a párttitkárral. Várom a további utasítást. Mikor vigyem őket vissza?

- Semmikor, szakaszvezető! Ez már nem a maga feladata, mi holnap tovább vonulunk. Feladata bizalmas jellegű volt, írásos jelentést nem kérek. Távozhat!”

Illés a vérengzést alapjában nem személyesen tapasztalta meg, jóllehet járt idehaza abban az időben illegálisan, és tudta is, hogy mi folyik Temerinben és mássutt is, de – szerencséjére – idejében eltűnt itthonról. Családi és baráti értesülésekből lényegében pontosan tájékozódott mindenről. Később több földije is közölt vele pontos részleteket. Nem volt szüksége sok magyarázatra. A könyvében szerepeltetett alakjai nagyrészt valós emberek voltak, személyes ismerősei, esetenként annál több: rokonai, barátai, szomszédai, lelkiatyja, tanítója, ideálja vagy éppen haragosa. A regényében említett Tréder doktort

más könyvében valós nevén emlegeti: Treuer.

Szülőfalujában, de az egész Délvidéken, sőt sokkal szélesebb körben: az egész magyar nyelvterületen, s még azon is túl Illés Sándor egy 1977-ben megjelent regényével váltotta ki az igazán nagy hírnevet. Ez volt a temerini vérengzést feldolgozó „regény”, a *Sirató*. Azért került itt a műfaji meghatározás macskakörmök közé, mert valójában ez a könyv akár egy hosszabb tényriportnak is nevezhető. Egy az egyben írja le ugyanis a temerini tömegirtást, amihez költ egy keretet: az édesapja halála alkalmából, Budapestről tett hazalátogatása történetét. Maga az apa halála, a virrasztás, a temetés megteremti a tömegmészárlás felidézéséhez a balladai hangulatot. Mesterségbeli fogás, hogy megváltoztatja néhány falubelijének a regénybe felvett nevét. Ugyanezt teszi egyébként később Gion Nándor, a szomszédos helység, Szenttamás szülőtte abban a regényében, amelyben a saját falujának a hasonló drámáját dolgozza fel. Gion egy interjúban be is vallja, hogy regényében a közeli ismerősök, rokonok nevét nem változtatta meg, úgy érvelvén ezen elhatározása mellett, hogy velük el tudja majd intézni családon belül, ha netalán valamelyikük méltatlankodna neve meghurcolása miatt. Illés a *Sirató*ban a főszereplőét módosítja. Azét a kisbíróét, aki megszökik a tömegsíról és utána, hosszú éveken át rejtőzködik családi házuk padlásán. Ez a kisbíró az, aki a szemtanú hitelességével mondja el a szerzőnek apja teteme mellett, a virrasztás idején, mi történt 1944 októbere végén a temerini magyarokkal. A tanú személyének regényesítése annyiból állt, hogy igazi neve helyett – Horváth István – a szerző Szlovák Istvánt írt! A két háború közötti Temerin közsérmert személyeit – mint amilyen a falu spiritus movense: a földbirtokos Sztuchlik Lajost, Kopping Gáspár plébánost, a falubolond Szilák Pistát, Bognár Pált, a falu leggazdagabb nagygazdáját, azután Dietich Ádám malmost, majd Döme Ferit, a kistermetű futballistát, s Göbel Ottót, aki „azért futott világgá, mert 1941-ben ő üdvözölte” a bevonuló magyaro-

kat, és így tovább – mind, mind teljes és hamisítatlan nevükön nevezi. Ki sem tudta, hogy ők valós személyek! 1977-ben azonban nem volt veszélytelen Magyarországon tényként, de még regénynek minősített könyvben sem azt állítani, hogy az akkor már óriási világtekintéllyel felruházott Josip Broz Tito jugoszláv elnök keze ennyire véres. Pedig ezt nem is csupán az itteni magyarok tudták róla, hanem sok más itt élő nép is, közöttük a szerbek is. A szerbség számára az volt elsősorban sérelmes, hogy Tito és fegyveresei szinte maradéktalanul kiirtották a volt királyi jugoszláv hadsereg minden fellelhető katonáját, akik Draža Mihajlović híveiként a királyi Jugoszlávia felbomlásakor a hegyekbe vonultak, hűek maradtak királyukhoz. A kommunista Tito zsenialitását bizonyítja, hogy a fegyveres harcok idején két oldalról szerzett támogatást a szövetségesektől. Moszkvától azért, mert hiszen az benne látta a garanciát hatalma kiterjesztésére a Balkánra. Nem Sztálinon múlt, hogy ez nem így sikerült. S ha a Szovjetunióknak – elsősorban magának a generalisszimusz Sztálinnak – bele is kellett nyugodnia, hogy Jugoszlávia kiszakadt a csatlósok táborából, az itt élő népeknek és az egész világnak csak tudomásul kellett venniük, hogy Tito is kommunizmust épített ki a maga országában. Ez a rezsim – tömegirtások, kegyetlenkedések, jogtiprások, vagyonekrobzások, vallásüldözések stb. tekintetében miben sem különbözött a többi, a kommunista ideológia iránt elkötelezett rezsimtől. Illetve egy dologban mégis, amely eltérés ugyancsak a balkáni diktátor kiválóságát igazolja. Nevezetesen abban, hogy róla a világ lassan elhitte, hogy egészen más veretű ő is és a rezsimje is. A megkülönböztetés első jeleit már a fegyveres harcok idején láthatták a beavatottak. Amíg ugyanis Titót Moszkva, ha nem is maradéktalanul és az elvárásoknak megfelelően, de hathatósan – és az egész Jugoszláviában csakis őt, és mozgalmát – támogatta, addig a Nyugat támogatása már a háború alatt megoszlott Tito mozgalma és a Londonban működő emigráns jugoszláv királyi kormány között. E támogatás legszem-

léletesebb példája, hogy 1943-tól Churchill angol miniszterelnök közvetlen kapcsolatot tartott Titóval, s nem is akárki volt az összekötő, hanem maga Randolph Churchill, az angol kormányfő fia. Ez, s a későbbi nyugati kapcsolatok segítettek a jugoszláv diktátornak, hogy feledtesse a világgal a maga háborús vétkeit. A kivívott diadal után szabályos körvadászatokat tartottak a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregnek nevezett titói fegyveres erők Bosznia és Szerbia hegyes vidékein a dra|ai hadsereg maradék egységeire, főleg pedig a vezéreire. A horvátoknak szintén elsőkézből volt értesülésük Tito machiavellista elven, gyorsan végrehajtott, tömeges kivégzéseiről. A háború alatti, német elkötelezettségű Független Horvát Állam domobránjait (honvédjeit) juttatta ugyanarra a sorsra, mint esküdt ellenségüket, Dra|a csetnikjeit. Az történt, hogy a háború végén a domobrán hadsereg szinte testületileg átmenekült Ausztriába, s ott az angol egységek előtt letette a fegyvert. Kiszolgáltatták őket Titónak. Sorsukat illetően Tito kötelezte magát az angoloknál, hogy hadifogolyként fogja kezelni őket, s ilyen értelmű táviratot küldött is hadserege parancsnokainak, de nyomban menesztett alárendeltjeihez egy futárt is, akinek szóbeli utasítást adott, hogy a domobránokat egy szálíg likvidálni kell. Heteken át lövöldözték bele őket a szlovéniai karsztvidék víznyelőibe. Az olaszok a kétezredik év után kezdték nyilvánosan írni, hogy ugyanezt tette a hős felszabadító az olasz lakossággal is a Dalmát hegyekben és Isztriában. Ide kell természetesen sorolni még azt is, ami a németekkel történt Tito országában. A háború vége előtti időben több mint félmillió volt a lélekszámuk a Jugoszláviának számító területen. Az ötvenes években tartott népszámlálásokon már számba sem vették őket, legalábbis a közzétett statisztikai évkönyvekben nem tesznek róluk említést. Számukat legfeljebb néhányszor tízezerre lehetett akkoriban tenni, ami a tudatos üldözésük következtében az ezredfordulóra mindössze néhány ezerre apadt. Hosszú tanulmányokban lehet elemezni, hová lettek. Tetemes részüket egy-

szerűen likvidálták még a fegyveres harcok idején, sokan veszték el a háború utolsó hónapjaiban tucatszámra létrehozott haláltáborok valamelyikében, de tömegesen váltak magyarrá is, hogy megmeneküljenek a közvetlen megsemmisítéstől, a későbbi években pedig igen sokan választották a kitelepedést Ausztriába és Németországba, de a tengeren túlra: Észak- és Dél-Amerikába, Ausztráliába is.

A magyarságunkon esett sérelem tehát nem kivétel volt Tito országában, hanem a népség többségét érintő általános gyakorlat. Ami mégis megkülönbözteti sorsunkat az itt élő szlávságétól: a jugoszláviai magyarságot nemzeti mivoltában akarták megtörni, nem kis sikerrel. Bevezető és meghatározó eszköz volt ehhez a gyorsan végrehajtott tömeges kivégzés.

Illés Sándornak a regényei közül az első ilyen tárgyú, a nagy visszhangot keltő az említett *Sirató* volt. A Délvidéken sok példányban elterjedt. Lett is belőle akkora kavarodás, hogy sokáig nem lehetett elsimítani. De elült a por. Sok időnek el kellett még telnie, s nagy változásoknak bekövetkezniük, míg eljutottunk odáig, hogy a „felszabadulásunkat” úgy ábrázoljuk, ahogyan a történelmi tényeknek megfelel: véres terror, több tízezer délvidéki magyar ártatlan polgár kiirtása jellemezte. Szinte alig akad olyan délvidéki helység, ahol a partizánok megérkezését követő napokban, hetekben, hónapok során nem zajlott le kisebb-nagyobb mértékű magyarirtás.

Mindezekről a vérengzésekről a második világháború győztes hatalmai nem akartak tudomást venni. Felelőletésükkel szalonképtelenné vált volna Tito, márpedig rá szüksége volt nem is csupán a nyugati hatalmaknak, hanem a nagy keletinek, a Szovjetunióknak is. A győztesekre rá lehetett fogni azt is, amiért a győztesek voltak felelősök, mint például a Katyin erdőben történeteket. Mint emlékeztetes, Sztálin ott likvidált több mint tízezer lengyel tisztet. A világ úgy tett, mintha elhinné neki, hogy ezért Hitler felelős. Meg kellett várni a szovjet diktátor halálát, s csak azután lehetett nyilvánosan is helyre rakni a tényeket.

népszámlálás éve	Jugoszlávia területén	a Vajdaság területén
1880	336 464	268 300
1910	577 549	425 029
1921	467 658	371 006
1941	543 692	456 770
1953	502 175	435 345
1961	504 369	442 561
1981	426 867	385 356
2002	-	290 207

